

İntizar Kamil qızı Kərimova⁹⁵
**SEÇMƏ VƏ AYRICI SUAL CÜMLƏLƏRİNDƏ NÜVƏ TONLARININ
İŞLƏNMƏSİNƏ DAİR**

Danışq söhbətinin diskurs səviyyəsində intonasiya nitqin bitdiyini və ya danışanın hələ də nəşə əlavə etmək istədiyini bildirmək üçün bir vasitədir. Bu siqnalları səhv şərh etsək, hələ ifadə edilmək üçün nəzərdə tutulan bütün fikirlərini

bildirməmiş nətiqlərin sözünün kəsilməsi ilə nəticələnə bilər. Trench iddia edir ki, intonasiyanın diskurs funksiyası nətiqin ünvançılar üzərində yaratmaq istədiyi təsirə istinad edir. Nəticə etibarlı ilə informasiya funksiyası nitqin məzmununa, diskurs və ya kommunikativ funksiya isə nitqin dinləyiciyə malik olduğu və ya etmək niyyətində olduğu təsirə aiddir. Əlbəttə ki, müxtəlif müəlliflər onları fərqli kateqoriyalara ayırdıqları üçün funksiyalardan birinə digərlərindən asılı olmadan ayrılıqda baxmaq həmişə mümkün deyil.

İntonasiyaya gəldikdə, əlbəttə ki, fərdi fərqlərin olduğunu qeyd etməmək olmaz. Hamımız bilir ki, bir uşağın adətən böyüklərdən fərqli səs diapazonu var və xəbər oxuyucunun intonasiyası radio aparıcısı ilə müqayisədə çox uzaqdır. Yaş ilə səs diapazonu arasında anatomik əlaqə olsa da, xəbər oxuyan və radio aparıcısı öz işlərinə uyğun olan xüsusi intonasiya nümunələrini seçirlər. Çox az ehtimal olunur ki, onlar təklildə eyni intonasiyadan istifadə etsinlər. Beləliklə, intonasiya həm də nətiqin şəxsi və ya sosial kimliyini ifadə edə bilər.

İngilis tonlarını öyrənməyin ən yaxşı yolu fonetik nümunələri dinləmək, intonasiya, tonlar, hiss qrupları, pauzalar və cümlə vurğularını qeyd etmək üçün audio yazıların mətn transkriptlərindən istifadə etmək və nətiqdən sonra audio nümunələrini təkrarlamaqdır. Tonların haradan başladığını, hansı istiqamətdə getdiyini, harada bitdiyini və hansı səs diapazonunu əhatə etdiyini bilmək üçün əsas tonların təsvirlərini öyrənmək də faydalıdır.

Tonları iki əsas tonla müqayisə edərək öyrənmək rahatdır: enən ton və qalxan ton. Normal, qeyri-bərabər enən və qalxan tonlar orta səviyyədən başlayır. Enən ton aşağı enir və normal danışma diapazonunun altına yaxın bitir. Qalxan ton isə yüksəlir, lakin çox yüksək olmayıb normal danışma diapazonunun yuxarı sərhədinə çatmır.

Effektiv tonlar (yüksək eniş, yüksək yüksəliş) burada aktiv istifadə üçün deyil, başa düşmək üçün təsvir edilmişdir. Aşağı düşmə, vəziyyətdən asılı olaraq vurğulayıcı və ya qeyri-mümkün ola bilər.

Düşən ton sonluğu təhlili, inamı ifadə edir. Enən ton cümlənin sonuncu vurğulanmış hecasından başlayır və aşağı düşür (rus dilindən daha dərin), normal danışq diapazonunun aşağısına yaxın hissədə sona çatır. Həmçinin vurğulamalıyıq ki, enən ton son vurğulanmış heca daxilində baş verir:

‘Tom is my \ friend (Tom mənim dostumdur).

Son vurğulanmış hecadan sonra vurğusuz hecalar varsa, onlar enən tonun bitdiyi aşağı səviyyədə tələffüz olunur:

‘Tom is a \ jumalist (Tom jumaslistdir.)

Enən ton ifadələrin sonunda (‘This is \ nice. (Bu \ gözəldir.)), xüsusi suallarda (‘What \ happened? (Nə \ baş verdi?)), əmrlərdə (‘Call him. (‘Ona zəng edin.)), nida cümlələrində (How \ beautiful! (Necə \ gözəl!)), etiket suallarının birinci hissəsində (‘It works, doesn’t it? (O/ işləyir, \ o deyilmi?)) və alternativ sualların sonuncu hissəsində (‘Are you / studying or \ working? (Sən / oxuyursan, yoxsa \ işləyirsən?)) istifadə olunur.

Kontekstdən yüksək tonda maraq, nəzakət, təəccüb, şübhə, natamamlıq və s. əks olunur. Qalxan ton cümlənin son vurğulanmış hecasından başlayır və əvvəlcə bir qədər aşağı düşür, sonra isə yüksəlməyə davam edir. İngilislərin qalxan tonu, rusların qalxan tonu qədər yüksəlmir. Cümlə son vurğulanmış hecada bitirsə, yüksəliş sonuncu vurğulanmış hecada baş verir:

Do you have a / pen? (Sizin / qələminiz var?)

Son vurğulanmış hecadan sonra vurğusuz hecalarda yüksəlməyə davam edir:

Do you have a / pencil? (Sizin / karandaşınız var?)

Qalxan ton ümumi sualların sonunda (‘Is she here?, (O/ buradadır?)) istəklərdə (‘Could you / help me? (Mənə kömək edə bilərsiniz?)), alternativ sualların birinci hissəsində (‘Is it / short or \ long? (/Qısa və ya \ uzun?)), birbaşa ünvanda (‘Mike, where \ are you? (Mayk, haradasan?)), sadalamalarda (‘I bought / milk, /cheese and \ fruit) (Mən/ süd/ pendir və \ meyvə aldım.)) və ayrıca suallarda ikinci hissəsində (‘Nice \ weather, / isn’t it? (Hava yaxşıdır, elə deyilmi?)) istifadə olunur.

- ‘Wasn’t that a \ knock at the \ door | or ‘am I imagining things?

5. Let’s see whether I can mend it?

- ‘Do you \ need a penknife | or a \ screwdriver?

6. What would you like with your meat?

- ‘Have you \ got any \ tinned, peas | or \ beans?

7. A letter \ wouldn’t be \ quick enough.

- ‘Could you \ get him on the \ phone | or \ send him a \ telegramme?

8. I don’t know what upset her.

- ‘Was it the excitement to you suppose | or the \ bad \ news about her \ brother?

9. You will come with me | won’t you?

- ‘Can you \ go by yourself for once | or \ can’t you?

Tag questions kimi tanınan ayırıcı sual cümlələrində pozitiv və neqativ münasibət çalarları olmasa da onların tələffüzündə bəzi məqamlar nəzərə çarpır. Ayırıcı sual cümlələri də iki intonasiya qrupunda tələffüz olunur. Birinci intonasiya qrupu nəqli cümlə olduğundan adətən düşən melodiya ilə, ikinci hissə isə sual soruşduğundan qalxan tonla tələffüz olunur. Birinci hissə təsdiqdə olduqda, ikinci hissə inkarda və əksinə I hissə inkarda olduqda, II hissə təsdiqdə işlənir. Ayırıcı sual cümlələrinin intonasiyası danışan şəxsin ifadə etdiyi cümlənin məzmununa olan pozitiv və neqativ münasibətlərin dəqiq və qeyri-dəqiqliyini, onun fikrinin həqiqiliyinin təsdiq və ya inkarını nəzərdə tutduğundan həmin cümlə növlərində müxtəlif aksent-melodik quruluşa rast gəlmək mümkündür.

Danışan şəxsin söylədiyi fikrinə tam əminlik, etiraz ifadə olunmadan qəbul ediləcəyinə inam olduqda ayırıcı sualların hər iki hissəsində təsdiq xarakterli geniş diapazonlu yüksək düşən (High Wide Fall) və ya alçaqdan düşən (Low Fall) kimi intonasiya konturları işlədilir.

You 'can't do 'two 'things at 'time | 'can you? Tomorrow is, monday | 'isn't it?

Lakin danışan şəxs öz söylədiyinə tam əmin olmayıb dinləyicidən onlarla razılaşacağını gözləyirsə, ona ümid bəsləyirsə, cümlənin nəqli hissəsində geniş diapazonlu yüksək düşən (High Wide Rise) ton II hissəsində isə dar diapazonlu yüksək qalxan (High Narrow Rise) tondan istifadə olunur.

The 'doctor 'didn't allow you to 'go 'out | 'did he?

Danışan şəxs dediyi fikrə inamlı olduqda və həmin fikrin dinləyici tərəfindən heç bir narazılığa səbəb olmayacağına əmindirsə, cümlənin nəqli hissəsində alçaqdan qalxan (Low Rise), sual hissəsində isə yüksəkdən düşən və ya alçaqdan düşən ton (Low Fall) işlədilir. You 'won't, mind | 'will you?

Lakin danışan şəxs söylədiyi fikrə tam əmin olmayıb onun müsahibi tərəfindən qəbul olunacağına inamı olursa, sualın hər iki hissəsində dar diapazonlu qalxan (High Narrow Rise) ton, və ya alçaq düşən melodik tonlardan istifadə olunur. Məsələn:

You would 'like to, speak to him | ,wouldn't you?

We 'needn't wait for him | 'need we?

Beləliklə, ayırıcı sual cümlələrində işlədilən intonasiya konturlarını aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. High Wide Fall + High Wide Fall

It looks like to rain - It 'doesn't | 'does it?

2. Low Fall + Low Fall

It'll 'never be 'ready in ,time | - ,never | ,will it?

3. Low Fall + Low Rise

Who'll help you, d'you think? - Mr. ,Robert will | ,won't he?

4. High Wide Fall + Low Rise

The meeting is in the Small 'Hall- That 'won't be 'big enough | ,will it?

5. High Wide Fall - High Narrow Rise

'Have you 'heard about ,Frances? She's 'quite 'ill | 'isn't she?

6. Low Rise + High Wide Fall.

I'm 'doing the best I ,can | 'aren't I?

7. Low Rise + Low Rise

Oh, ,all ,right | I'll get it. - You 'don't ,mind | ,do you?

8. Low Rise + High Narrow Rise.

Hello Jean, you're 'early. - But not ,too early | 'am I?

Nəticə kimi deyə bilərik ki, məqalədə İngilis dilində qeyri-emfatik və emfatik intonasiya konturlarının reallaşmasından bəhs edilir. Burada həmçinin intonasiyanın funksiyaları, komponentləri, tipləri haqqında məlumat verməklə yanaşı, müxtəlif intonasiya modellərində müsbət münasibət ifadə edən mənalарın təhlili verilmişdir.

Eyni zamanda İngilis dilində ayırıcı cümlələrdə müsbət münasibət ifadə edən intonasiya modellərindən bəhs edilir. Bununla yanaşı, intonasiyanın cümlənin kommunikativ tiplərində əsas rol oynaması, emosional-modal münasibətlərdən asılı olan tələffüz xüsusiyyətləri, ayırıcı cümlələrdə müsbət münasibət ifadə edən intonasiya modelləri misallarla təhlil edilmişdir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞƏDƏBİYYAT:

1. Axundov A.A. Azərbaycan dilinin fonetikasi. Bakı, 1984.
2. Babayev S.M. English phonology. Bakı, 2004.
3. Babayev S.M. English phonetics. Bakı, 2005.
4. Zeynalov F. İngilis və Azərbaycan dillərində vurğunun ritmik-melodik xüsusiyyətləri. Bakı, 1996.
5. Zeynalov F. Practical English phonetics. Bakı, 2018.
6. Васильев В.А. Фонетика английского языка. Москва, 1970.
7. Карнеевская Е.Б. Practical English Phonetics. 2010.
8. Antipova E.A. English intonation. 1974.
9. Dickushina O.I. English phonetics (theoretical course). 1965.
10. Petur Roach. English phonetics and phonology. Cambridge, 2009.

Danışiq söhbətinin diskurs səviyyəsində intonasiya nitqin bitdiyini və ya danışanın hələ də nəşə əlavə etmək istədiyini bildirmək üçün bir vasitədir. Bu siqnalları səhv şərh etsək, hələ ifadə edilmək üçün nəzərdə tutulan bütün fikirlərini bildirməmiş nətiqlərin sözünün kəsilməsi ilə nəticələnə bilər. Trench iddia edir ki, intonasiyanın diskurs funksiyası nitqin ünvançılar üzərində yaratmaq istədiyi təsirə istinad edir. Nəticə etibarlı ilə informasiya funksiyası nitqin məzmununa, diskurs və ya kommunikativ funksiya isə nitqin dinləyiciyə malik olduğu və ya etmək niyyətində olduğu təsirə aiddir. Əlbəttə ki, müxtəlif müəlliflər onları fərqli kateqoriyalara ayırdıqları üçün funksiyalardan birinə digərlərindən asılı olmadan ayrılıqda baxmaq həmişə mümkün deyil.

Məqalədə İngilis dilində qeyri-emfatik və emfatik intonasiya konturlarının reallaşmasından bəhs edilir. Burada həmçinin intonasiyanın funksiyaları, komponentləri, tipləri haqqında məlumat verməklə yanaşı, müxtəlif intonasiya modellərində müsbət münasibət ifadə edən mənaların təhlili verilmişdir.

Açar sözlər: intonasiya, fonetik nümunələr, tonlar, seçmə cümlə

On the processing of nuclear tones in selective and disjunctive interrogative sentences

Summary

At the discourse level of spoken conversation, intonation is a means of signaling that the speech is finished or that the speaker still wants to add something. Misinterpreting these signals can result in interrupting speakers who have not yet expressed all of their intended ideas. Trench argues that the discourse function of intonation refers to the effect the speaker wants to create on the addressees. Consequently, the informational function refers to the content of the speech, while the discourse or communicative function refers to the effect that the speech has or intends to have on the listener. Of course, it is not always possible to look at one of the functions in isolation, without depending on the others, since different authors divide them into different categories.

The article deals with the realization of non-emphatic and emphatic intonation contours in English. In addition to providing information about the functions, components, and types of intonation, an analysis of the meanings expressing a positive attitude in different intonation models is given here.

Key words: intonation, phonetic patterns, tones, selective sentence

Об обработке начальных тонов в избирательных и разделительно-вопросительных предложениях

Краткое содержание

На дискурсивном уровне устной беседы интонация является средством сигнализации о том, что речь закончена или что говорящий хочет еще что-то добавить. Неправильная интерпретация этих сигналов может привести к тому, что вы перебьете говорящего, который еще не выразил все свои задуманные идеи. Тренч утверждает, что дискурсивная функция интонации относится к эффекту, который говорящий хочет произвести на адресатов. Следовательно, информационная функция относится к содержанию речи, тогда как дискурсивная или коммуникативная функция относится к воздействию, которое речь оказывает или намеревается оказать на слушателя. Конечно, не всегда можно рассматривать одну из функций изолированно, вне зависимости от других, поскольку разные авторы делят их на разные категории.

В статье рассматривается реализация неэмфатических и эмфатических интонационных контуров в английском языке. Помимо предоставления информации о функциях, компонентах и видах интонации, здесь дан анализ значений, выражающих положительное отношение в различных интонационных моделях.

Ключевые слова: интонация, фонетические закономерности, тона, выборочное предложение.

RƏYÇİ: dos. S.Abbasova